

**SZÁLLÁSI ÁRPÁD:
MAGYAR ORVOSÍRÓ ÉS AZ OROSZ FORRADALOM.
MUNK ARTÚR (1886–1955)**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A századfordulói Szabadka főgimnáziuma Kosztolányi Árpád igazgatása alatt kitűnő iskola volt, de nem a közös értesítőben vastag betűvel szedett színjeles tanulói tették nevezetessé. Az igazgató fia, Kosztolányi Dezső sem volt eminens diák, még kevésbé az unokatestvére, Brenner József, akit azóta Csáth Géza néven csodálunk, s különösen nem annak Munk Artúr (Arthur) nevű osztálytársa. Tehát együtt jártak a szabadkai gimnáziumba (még magyar irodalomból sem volt jeles osztályzatuk), majd a 'Bácskai Hírlap' szerkesztőségébe, ahol csatlakozott hozzájuk a két esztendővel korosabb Havas Emil. Együtt írták felváltva, folytatásokban a magyar sci-fi-szerű kisregény satirikus ösét, 'A repülő Vucsidol' mucsai fantasztikumokkal tarkított történetét, amelyben Vucsidol lakója, Francziskovics Sztipán a századunk elején feltalál egy repülőgépmodellt: „a szivar alakú géptest csúcsán egy kis csavarkerék nyúlik ki. Hasonló a kis folyami gőzhajók csavarkerekéhez.”

A maradi város természetesen nem ismeri fel Sztipán bácsi találmányának horderejét, amely nagyban elkészítve a XX. század forradalmi felfedezése, noha meggyőződnek a modell irányítható repüléséről, de a kivitelezéshez sok pénz kell. Sokáig haboznak a lokáldicsőség finanszírozásán, a szabadalmazás nagy lehetőségének megragadásán, mígnem a 'Bácskai Hírlap' eljut Londonba, ahol Brown úr, a pénzügyes azonnal felismeri benne a fantáziát, s egyik megbízható emberét tüstént elküldi Londonból Vucsidolba. Sztipán bácsi és James úr hamar megkötik a szerződést, ha nem mozdul meg a tanács lelkiismerete és ráartisága. Egy kisváros nevét ritkán kísérti meg a világhír, ezt nem szabad elszalasztani. Nem volt más megoldás, az angol elől elcsenni a modellt, amely hadikonfliktust vont maga után. A palicsi tavon megjelent a híres brit naszád, törvényes üzleti jogainak erőszak árán is érvényt szerezni. Az ágyúnaszád „ellentónagy” tisztségét természetesen a nagy helyismerettel rendelkező Láng Simon szabadkai polgár töltötte be, nehogy az óceánhoz szokott angolok véletlenül eltévedjenek a palicsi tavon.

Hiába, áruló mindig akad. Csakhogy a szabadkaiak is felállították a flottájukat, mert holmi idegen provokáció nem ejtethet csorbát a város védelmének becsületén. A baj ott kezdődött, hogy a díszmagyarba öltözött matrózok frontális támadása a betolakodók ellen elakadt a hínárban, még szerencse, hogy „mentőcsizmáikkal” sikerült a zöld a folyondárból kikászálódni, így az angol armádia csak a nádast, meg a vízparti kalyibákat lőtte szét. Ám az angolok, ha expedícióra indulnak, nem szeretnek dolgavégezetlen visszatérni ragyogó elszigeteltségükbe, így a Sztipán bácsi vezette vucsidoli bicskások segítségével a városháza megrohamozására készültek. Megszimatolták ezt Szabadka jogos önvédői, és villamoson hamarabb sikerült bejutniuk, de nem a városházára. Azt a hivatalnokok barikádolták el, mivel a rendőrök éppen sztrájkoltak. Az exmatrózok kicsiny, de annál elszántabb csapata Bölcskey tanár úr javaslatára a közkönyvtár- és múzeum-egylet arzenáljából szerelte fel maguát, hogy felmentse az ostromlott épületet.

Már-már elkerülhetetlen a mészárlás, ha a szabadkai főjegyző fejéből ki nem pattan isteni szikraként a kompromisszumos megoldás lehetősége. Közvetítő is akadt a város egyetlen angol hivatalnoka személyében. Az angolokkal lehet üzletelni, elvégre tengeri kalmárnép, elálltak az ostromtól és bevonultak, mint finanszírozó felek, sőt mérnököket is adtak a kivitelezéshez, a békének dinomdánom lett a vége. Megépült az első, jól szuperáló légi masina Fazekas Lajos kitűnő műhelyében, aki olyan híres architektor volt, hogy Rómában járva „a pápával is kuglizott”. Nagy dolog a gép, még nagyobb a szerelem. Gríde mérnök, miután kivitelezte Sztipán bácsi tervét, meg akarta szöktetni annak egyetlen lányát, Katicát. Automobilon, de nem juthattak messzire, mert Sztipán bácsi légóceáni járműve hamar utolérte őket, és visszavitte Szabadkára. Az egybekelés akadályai elhárultak, a gép már állami ünnepség közepette teszi híressé a bácskai várost. Aztán: happy and! A XII. folytatás után a regény megszakad, két szerzője, Csáth Géza és Munk elhagyva Szabadkát, a pesti orvosi egyetemre iratkozott. 'A repülő Vuicsidol' önálló formájában csak 1980-ban jelent meg, az újvidéki Dér Zoltán utószavával.

Az ugyancsak újvidéki Bori Imre legutóbbi kutatásai szerint a porváros unalmát felkavaró történet főszereplőjét biztosan Munk Artúr mintázta meg. Neki volt legtöbb érzéke a humorhoz, Csáth Géza műveire inkább a groteszk tragikum jellemző. Havas Emil megmaradt szabadkainak, de egyetlen fejezettel sem volt képes tovább folytatni.

'A repülő Vuicsidol' részletesebb ismeretének birtokában jobban megértjük 'A nagy káder' és a 'Hinterland' orvosírójának kvalitását.

Munk Artúr Szabadkán született 1886. május 25-én, ki nem keresztelkedett, de különösképp nem is vallásos zsidó polgárcsaládban. Ez a soknemzetiségű, egymással békében megférő bácskai város a századfordulón a Délvidék Nagyváradja volt, ha nem játszott is akkora szerepet a magyar szellemi életben. De lényegesen nagyobb, mint azt eddig hittük. Elég a kezdő Kosztolányi, Csáth Géza, Munk Artúr és a természettudós Sztrókay Kálmán szellemi szárnybontogatására utalnunk.

Csáth és Munk útjai az orvosi diploma átvétele (1912) után elágaztak. Csáth Géza ekkor már a 'Nyugat' befutott szerzője, zseniális novellák írója, még zseniálisabb zenekritikák zsonglőri produkálója, és – sajnos – a morfinmámor gyógyíthatatlan foglya, amelytől a fantázia biztosan szívárványos színűvé vált, de a test még biztosabban rohant a romlásba. Tragikus sorsa ismeretes.

Munk Artúr, noha az első írása szárnyal, magánemberként nagyon is a földön jár. És a vízen, mert amíg a Monarchiának flottája volt, a háború kitöréséig hajóorvos, totális mozgósítás után pedig az egyik gyalogezred orvostisztje, és a 'Ludwig Baka' című tábori újság szerkesztője. Igazi íróvá válását Szibériában szenvedte meg, parnasszusi helyét 'A nagy káder' című nagysikerű, öt kiadásra érdemesített könyve jelölte ki. Bevezetésül némi magyarázat szükséges. Munk Artúr nem az üres frázisként sokat emlegetett „elfeledett”, hanem (legalábbis eddig) elhallgatott író. A könyv címe félrevezető, talán annak köszönhetette a két világháború közötti sikerét, majd a tiltott könyvek listájára való helyezését. Aki nem olvasta, vagy felületesen futotta át, azt hiszi, azt hiheti, bizonyára jól leszedi a bolsevistákról a keresztvizet. Holott erről szó sincs.

Elsősorban is: itt a „nagy káder” nem a mozgalmi terminológia sztereotip perszonalifikálása, hanem földrajzi fogalom, pontosabban Szibéria. Miként a „kis káder” az elhagyott szülőföld. Orvosunk a monarchia 65. gyalogezredének egyik előretolt zászlóaljánál 1917. július 8-án esett fogságba, onnét mind „ausztriai pleni”, azaz osztrák fogoly, majd „sztarsi vracs”, vagyis főorvosként foglyokat, katonákat, civileket, vörösöket és fehéreket – hippokratészi esküjéhez híven – a legjobb tudása szerint gyógyított. Eseménynaplója a forradalomról nem ad sem „történelmi analízist”, sem „társadalmi diagnózist”, legkevésbé politikai „epikrizist”. Csak krízist ír, rettenetes krízist, sem osztály-, sem testvérháborút nem lát, amelynek hatalmas

hullámain szalmaszálként lebeg, akit az örvény bármikor örökre a mélybe sodorhat, nyomtalanul.

E sorok írója elég sokat olvasott a századunk történelmi menetét meghatározó forradalomról, mégis Munk Artúr doktor könyvében a fotografikusan rögzített részletek filmszerű összeillesztése eddig fel sem merült kérdéseket látszik tisztázni. Ilyen a vörösök oldalán harcoló magyar foglyok aránytalanul magas száma. Félreértés ne essék; ez ímígyen fel sem merült nála, viszont ha azt nézzük, hogy Kolcsak admirális jól felszerelt szibériai hadosztályait erősen a pánszláv propaganda fűzte össze: válogatott cári csapatok, elit cseh légiósok, délszláv „dobrovoljác”-egységek, melyeknek a szemében a soknépiségű Monarchiából főleg a magyarok, a zsidók és az osztrákok (mint nem szlávok) a likvidálandók listáján szerepeltek, teljesen érthető, hogy az utóbbi diszkriminált etnikum-triász előbb lett önvédelemből vörös katona, csak azután a forradalom harcosa. Visszaút ugyanis nem volt, mert különösen a cseh légiósok csallhatatlanul ismerték fel a nem közjük valókat – és akkor nem volt pardon! Bevallom, eddig is tudtam, akár apáink elbeszéléséből, hogy a fehérek oldalán harcoló cseh légiók (akiket a pánszláv propaganda, a már térképre rajzolt önálló Csehszlovákia erősen a reakció pártjára polarizált, mégsem tekintendők a cseh és szlovák nép képviselőinek, hanem egy demagógia megvadultjainak) milyen szerepet játszottak az ellenforradalomban, a logikus összefüggéseket viszont Munk Artúr könyvéből értettem meg.

Az erősen antiszemita cári Oroszországban a még antiszemitább fehérek fegyverei elől a zsidóknak is az internacionalista vörösök jelenthették az egyetlen „alternatívát”. Azért alternatívát, mert a többségük mégis inkább békés kereskedő, vagy kisiparos maradt volna, ha hagyják. A „burzsujok” idejében hajóra szálltak. Summa summarum: a forradalom mágneses terében hogyan változtak a hatalom erővonalai, a kezdetben kevés számú agitátor indukáló ereje hogyan transzformálta a tömegeket győzelmi tényezővé, ez olvasható ki sine ira et studio egy polgár orvosíró könyvéből. Talán akarata ellenére, a realizmus szigorával, mert a „sem a mellette, sem az ellene” elve nem vezette tollát. A kispolgár némelykori „kiszólásait” bizonyára kiszűrtek az olvasók, akik tudni akarták, mi is történt ebben az óriási birodalomban.

Hogy e könyv az utólag egyre személytelenebb személyi kultusz éveiben tabu volt, egy név hiányával már megmagyarázható. Munk Artúr művében az egyik póluson: Lenin, Trockij és a munkásokból hadvezérekké vált katonák, középen Kerenszkij, a másik póluson: Kolcsak, Wrangel, Djenikin, Gajda tábornok, a cseh légiók parancsnoka, Blagotcs őrnagy, a dobrovoljacok vezére, és (amint azt szemináriumokon bifláztuk) Lenin „erős karja”, Sztálin – még sehol. Vagyis: Joszip Viszarionovics a forradalom alatt még nem volt Lenin legbensőbb munkatársa. Egyébként ez derül ki Lockhart brit diplomata eszmeileg erősen elfogult, de tényközlésben korrekt könyvéből is.

Orvosírónk nem leplezi rokonszenvét a sokat szenvedett orosz nép, csodálatát a végtelen orosz táj iránt. Szinte gogoli lírájával írja le, milyen szertartással szürcsöli a csáját egy csinovnyik, „a hófehér törzsű nyírfák hajladozása akár a karcsú balerinaké”, a hómező „Oroszország igazi, ünnepélyes, csillámló fehér arca”, de a gyanakvó bürokrata mindenkiben „kémét” szimatol, a muzsik megosztja utolsó sült krumpliját (ha van) a plenivel. Komplex kép, akár az élet, bonyolult, akár a valóság. Vertluga, Darnyica, Sadrinszk, Krasznojárszk – megannyi ismert láger.

Orvosunk szerint a forradalom „tisztán orosz belügy, amihez nekem semmi közöm. Az ő dolguk. Az orosz állampolgár válogathat a két szín között, de a hadifogoly maradjon hadifogoly, és végezze dolgát.” Persze, egy oroszul már jól beszélő, orvosokban szegény, sebesültekben, betegekben bővelkedő vidéken a „vracs” vélekedhet így, de a berecskei Szalma Ferenc vöröskatona, golyóval a tüdejében, aligha. Munk doktor elrejti és kezeli honfitársát a svéd misszió segítségével működő fogolykórházban. Ő is a Gajda tábornok embereivel vívott csatában vált harcképtelenné. Rejtőzni kell a fehér járőrök elől, akik két német olvasó önkéntest küldtek a föld alá, mert a corpus delicti: 'Heine versei' volt.

Íme, mi mindent élt át 'A nagy káder' orvosírója, aki négyéves fogság után egy német gőzösön tért haza, nem egyedül, hanem orosz feleséggel és egy „pleni” fiúcskával, de már nem az osztrák–magyar monarchia bácskai porvárosába, hanem a jugoszláviai Vajdaság Subotica nevű helységébe. Ahol ugyanolyan kommunista komisszár-gyanús alak volt, mintha a területileg összezsugorított Magyarországra került volna.

Feljegyzései a forradalmi Oroszországról íróként ismertté tették a nevét, de csak megkésve, 1929-ben. A megváltozott viszonyok közt ismét megtalálta helyét a 'Bácsmegyei Napló' szerkesztőségében, ahol az 'Orvosi dolgok' című rovatot vezette.

Amikor a Pantheon Kiadó a könyvét megjelentette, az Anyaország legtekintélyesebb folyóiratának, a 'Nyugat'-nak talán legtekintélyesebb kritikusa, Schöpflin Aladár így méltatta: „Annyi rengeteget írtak a forradalmi Oroszországról anélkül, hogy képet tudtak volna adni az egészről; Munk Artúr előadásában, éppen azért, mert nem kever bele ideológiát, s csak a tényeket mondja el, és az emberek helyzetét a tények forgatagában, feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy éltek az emberek a forradalom alatt.” A háborús regények fénykora volt ez, olyan nevekkkel, mint Remarque, Arnold Zweig és a szatmári magyar Markovics Rodion.

1933-ban jelent meg a hátország regénye, a 'Hinterland' láttelepe, a háborús korrupciók lexikonja, „a mögöttes országrész háborúja” (néhány felejthetetlen figurával), amely 1981-ben ismét kikerült az újvidéki Forum Könyvkiadó nyomdájából. Szerzőjének neve nem sokat mond a mai magyar olvasónak. Bori Imre pompás utószava kedvesen belelapozónak. Igen, a háború, pláne az első, annyian írtak róla: Krúdy, Móricz, Móra, Tersánszky, de ezek az óriások nem tudósíthattak saját élményeik alapján, például arról a tényről, miért volt annyi magyar harcosa az orosz forradalomnak. El kell hinnünk Munk Artúrnak: Nagy István, Kiss János és Róth Dezső előbb voltak vöröskatonák, mint meggyőződéses forradalmárok. Ami helytállásuk értékéből és értékeléséből mit sem von le.

Ezt egy nem túl termékeny, de szavahihető orvosíró tollából tudjuk, akinek a 'Köszönöm addig is...' (melyik gyakorló orvos nem ismeri a betegek szokásos hálamondatát) című önéletrajzi regénye posztumusz kötetként 1956-ban jelent meg.

Sokat látott szemeit Szibéria helyett szerencsére Szabadkán hunyta le örökre, 1955. november 8-án, a 70. életében. A 'Bácskai lakodalom' című regénye is posztumusz mű (1961), de a hézagos köztudat 'A nagy káder' „gyanús” írójának tudja – alaptalanul.